

УДК 261.6:336.027

М. І. Далекорей
кандидат філософських наук,
доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій
факультету міжнародної політики, менеджменту та бізнесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

МІСІОНЕРСТВО Й КАТЕХІЗАЦІЯ В ПРАВОСЛАВНІЙ ЦЕРКВІ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Релігійні громади є однією з найдавніших форм організації людської спільноти. У сучасній системі соціальних зв'язків традиційні церкви продовжують виконувати багато важливих суспільних функцій. Соціальна активність релігійних організацій досліджувалася в працях А.М. Бабича, І.В. Богдановського, Є.В. Єгорова, В.А. Кравченка, В.І. Лубського, М.О. Митрохіна, М.П. Мчедлова, А.Г. Новицького, В.В. Сімонова, О.В. Шведова, Л.І. Якобсона й низки інших учених. Однак проблема місіонерської діяльності православної церкви в Україні залишилася недостатньо вивченою. Оскільки зазначена проблема має значну суспільну значущість, ми вирішили розглянути її в пропонуваній статті. Зазначимо, що сучасний етап існування вітчизняного православ'я є кризовим. Головною ознакою кризи є розкол українського православ'я на кілька гілок. У статті головну увагу приділено місіонерській активності прихильників Української Православної Церкви Московського патріархату (далі – УПЦ), яка є найбільшою гілкою українського православ'я.

Місіонерська практика – одна з найважливіших частин позакультової релігійної діяльності. Слово «місіонерство» з латинської мови перекладається як доручення або надсилання. І.В. Богдановський зазначає, що місіонерством є діяльність, «спрямована на навернення людей до певної віри, перехід віруючими географічних, політичних, релігійних і суспільних кордонів для розповсюдження ... релігійно-духовних цінностей або їх модернізації» [1, с. 158]. Потреба в удосконаленні форм і методів православного місіонерства зумовлена тим, що православні церкви, мають надто багато архаїчних традицій, які часто заважають давати адекватні відповіді на ті виклики сучасного світу. Зокрема, ієрархи УПЦ мусять реагувати на активний прозелітизм (різновид місіонерства, у якому проповідники прагнуть навернути до своєї віри представників інших релігій) неправославних християнських об'єднань та інших релігійних організацій, що діють на території України. В.Н. Белгородцев зауважує в цьому контексті, що «ідейним фундаментом православ'я є християнське вчення в тому вигляді, якого воно набуло після діяльності отців церкви. Це вчення залишає остеронь усі зміни в суспільстві, які відбулися за останні 1000 років, тому виявляється багато в чому якщо не чужим, то мало зрозумілим сучасній людині. Виникає завдання вираження його у формі, яка відповідає рівню розвитку сучасного суспільства. Однак це завдання не вирішено...» [2, с. 102]. Якщо нічого не змінювати й далі, то церква може втратити провідні позиції в нашому суспільстві.

Частина православних віруючих покладає надії у справі модернізації церкви на Всесвітній собор православних церков, проведення якого заплановане на 2016 р. У розробці питань, які будуть винесені на обговорення, беруть участь представники всіх помісних православних церков. На соборі планують порушити різні питання: про зміну порядку поминання, про зміну механізму надання автокефалії тій чи іншій церкві (особливо це актуально для України), про можливість дозволу повторних шлюбів священників тощо. Але, оскільки собор діятиме за принципом загального консенсусу (нічого не може бути ухвалено без згоди всіх), наряд чи варто очікувати радикальних змін у православному віровченні та практиці. Зокрема, більшість ієрархів РПЦ налаштовані досить консервативно й не хочуть допустити, щоб була надана автокефалія УПЦ і/або визнана канонічність автокефалії УПЦ (Київського патріархату). Водночас церква потребує оновлення, й одне з найважливіших пи-

тань, що будуть обговорюватися на зібранні, – це шляхи активізації православного місіонерства.

Місіонерська політика УПЦ основана на чинній нині місіонерській концепції, яка була затверджена на засіданні Священного синоду 16 жовтня 2003 р. У цій концепції наголошується, що православне осмислення поняття «місія» ґрунтується на розумінні новозавітного апостольського повеління, сформульованого в словах Спасителя: «Ідіть же, навчайте всі народи, хрестячи їх в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа, навчаючи їх держати все те, що Я заповідав вам. І ось Я з вами по всі дні до кінця віку» (Мф. 28, 19–20). Відповідно, місіонерство притаманне самій природі Церкви, полягає в залученні всіх людей до повноти божественного життя. Православні віруючі впевнені, що лише їхня свята й соборна церква є церквою апостольською і що лише через богоустановлене священство можуть передаватися дари Святого Духа. Наголошується, що «апостольське спадкоємство ієрархії ... є основою спільності і єдності благодатного життя. Кінцевою метою місії є слава Всесвятого Бога» [3]. Практичною метою місії є зростання й поширення церкви, тобто сповіщення людям про спасительну благодать, щоб вони змогли причаститися їй у таїнствах. Складовими цієї мети є проповідь Євангелія, навернення язичників, пробудження «номінальних християн» (людей, які не беруть активної участі в церковному житті), повернення до церкви відпавших.

Існує кілька принципів православного місіонерства. Першим є принцип всезагальності, що був сформульований ще апостолом Павлом («во Христі нема ні еліта, ні юдея, ні обрізання, ні необрізання, ні варвара, ні скіфа, ні раба, ні вільного, але все й у всьому Христос» (Кол. 3, 11)). Цим принципом утверджується, що християнство не може бути вузько етнічною або кастовою релігією, воно не належить жодній національній традиції, а є істинно все-людським і загальнолюдським. Другим є принцип свободи во Христі. Адже саме Христос так указав людям умови істинної свободи: «Пізнайте істину, і істина звільнить вас» (Ін. 8, 32). Третім є принцип канонічної основи місії. Згідно з апостолом Павлом, кожен апостол по жеребу отримав свій апостольський уділ, який призначив йому Бог (2 Кор. 10, 13). У сучасних термінах під цим «апостольським уділом» православні ієрархи розуміють «канонічну територію», яку нібито сам Бог закріпив за певною помісною церквою. Ієрархи церкви наголошують, що будь-яка місіонерська справа, яка робиться без благословення місцевого єпископа і без його участі, втрачає кафоличність. Наголосимо, що принцип апостольського уділу та/або канонічної території не визнають протестантські проповідники, що стає джерелом міжконфесійних суперечок. Четвертим є принцип безкорисливості. Православна місія не може мати на меті ні політичну, ні економічну, ні якусь іншу вигоду. П'ятим є принцип творення в любові. І, нарешті, шостим є принцип історичності. УПЦ виходить з того, що на її канонічній території православ'я було, є і буде історично й культурно основою для об'єднання людей і приведення їх до Христа. Цей принцип зумовлює вимогу УПЦ до влади щодо визнання за православ'ям привілейованого статусу (якщо не офіційної, то хоча б традиційної релігії).

Залежно від оточення, у якому ведеться місіонерська робота, виділяють чотири її основні форми. Це, по-перше, інформаційна місія, коли свідчення віри передається якнайширшим верствам населення через засоби масової інформації (далі – ЗМІ), за допомогою комп'ютерних технологій (у тому числі в мережі Інтернет), видання спеціальної

місіонерської літератури, а також завдяки парафіяльним бібліо-, аудіо- й відеотекам. По-друге, це апологетична місія, коли свідчення православних істин протиставляється тим, кого УПЦ вважає єретиками та сектантами (тобто тим християнським ученням, які по-іншому розуміють і тлумачать догмати й канони віри). Апологетична місія спрямована також на протидію прозелітизму з боку неправославних церков і місіонерських організацій, а також окремих євангелізаторів. По-третє, це виховна місія або воцерковлення. Ця робота ведеться як із тими, хто готується до святого хрещення, так і з тими, хто, будучи хрещеними, не отримали відповідної настанови в основах віри й не стали активними членами церкви. По-четверте, це зовнішня місія. Так називають свідчення православних істин серед людей, які не хрещені у православній церкві, не причетні до церковного життя, не засвоїли християнських основ традиції й культури, але мешкають на канонічній території, що належить УПЦ. Усі ці чотири види місіонерського служіння виділені умовно, оскільки в реальній практиці служіння вони переплітаються між собою на всіх рівнях церковного життя: парафіяльному, єпархіальному, загальноцерковному.

Нині поступово відроджується інститут єпархіальних місіонерів, якими можуть бути як окремі священнослужителі, так і миряни, котрі мають для цього спеціальну підготовку й отримали благословення єпархіального архієрея. На загальноцерковному рівні створено Синодальний відділ релігійної освіти, катехізації та місіонерства УПЦ, Місіонерський фонд і Науково-координаційний відділ УПЦ. Члени цих організацій вивчають досвід місіонерської роботи УПЦ в дореволюційний період і сучасний місіонерський досвід «братніх» помісних православних церков (Руської, Константинопольської тощо). Вивчаються також методи місіонерської роботи мусульман, греко- та римокатоликів, прихильників протестантських деномінацій і «розкольників-сектантів» з метою вироблення відповідних програм для місіонерів. Значну увагу приділено розгляду правомірності дій різних неправославних релігійних організацій, на основі чого готуються й оприлюднюються різноманітні «викривальні матеріали».

У всіх духовних православних навчальних закладах України нині викладається курс місіології, адже православні християни зобов'язані брати участь у широкій місіонерській діяльності, посилаючи підготовлених священників і мирян в інші країни – туди, де виявляється інтерес до православ'я. Відповідно, і в нашій церкві є такі місіонери, які виїжджають до інших країн, щоб проповідувати там православ'я. Проте головні акценти в практичній місіонерській діяльності зроблено на боротьбі з сектантами та катехізаторстві (християнському просвітництві). Видається література, де наводяться необхідні поради й рекомендації для кращої організації місіонерської роботи. Наприклад, у «Настільній книзі православного місіонера» зазначено, що церковні «місіонери повинні володіти богословськими знаннями на високому рівні, бути укоріненими в літургічному житті православної церкви, знати основні віроповідальні положення сектантських течій і людську психологію, бути комунікабельними і творчо підходити до вирішення неординарних ситуацій, що виникають у ході полеміки» [4, с. 51].

Координація різних форм місіонерства та катехізаторства на загальноцерковному рівні здійснюється через профільні Синодальні відділи, а також через систему регулярних нарад. На нарадах збираються священники й найбільш активні миряни, щоб обмінятися досвідом місіонерської діяльності з різними верствами населення (з військовослужбовцями, правоохоронцями, молоддю і т. д.). Співробітники Синодальних відділів читають лекції, спілкуються з адресними (як правило, кризовими) групами населення: пацієнтами та персоналом лікарень, ув'язненими, вихованцями дитячих будинків, інвалідами, колишніми сектантами тощо.

УПЦ не ухиляється від співробітництва з державною владою. У своїх відносинах із державою УПЦ керується

«Основами соціальної концепції Православної церкви». У цьому документі зазначено, що «умовами гармонійної церковно-державної взаємодії мають бути відповідність церковної участі в державних справах ... покликанню Церкви, відсутність державного диктату в суспільній діяльності Церкви, незалучення Церкви до тих сфер діяльності держави, де її участь є неможливою внаслідок канонічних та інших причин» [5]. Насамперед, церква взаємодіє з владою в галузях просвітництва й добродійності. Зазначимо, що, згідно із законодавством України, вітчизняна православна церква відділена від держави та зрівняна в правах з усіма іншими релігійними об'єднаннями та організаціями. Відповідно, співпраця церкви з державою й суспільством виявляється передусім через т. зв. «православну присутність» для свідчення віри у міському, сільському, молодіжному середовищі тощо. Присутність православних віруючих (які являють собою т. зв. «малу церкву») є мовчазним свідченням благочестя, відповідно слову євангельському: «Хай світить світло ваше перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі справи і славили Отця вашого Небесного» (Мф. 5, 16).

Хоча це прямо не декларується, але соціальна політика УПЦ має місіонерські завдання. Адже керівництво УПЦ прагне за допомогою активізації суспільної діяльності своїх церковних підрозділів посилити їхній вплив та укріпити їхній авторитет. Наприклад, однією з найбільш пріоритетних сфер соціальної політики УПЦ є співпраця зі структурними підрозділами Збройних Сил України й Міністерства внутрішніх справ України. УПЦ не обмежується лише будівництвом православних храмів і каплиць у військових частинах. Ієрархи УПЦ наголошують на необхідності впровадження інституту військових капеланів, які могли б професійно взаємодіяти з військовими та членами їхніх родин. Але в Україні цю пропозицію тривалий час не підтримували представники державної влади, унаслідок чого участь священників у військовій і правоохоронній діяльності зводилась переважно до присутності на урочистих заходах, роздачі ікон і церковних брошур. Нині у зв'язку із загостренням військової ситуації на сході й півдні України потреба в створенні інституту військових капеланів значно актуалізувалась. Наприкінці 2015 р. Рада національної безпеки і оборони України ініціювала розробку Законопроекту «Про капеланську службу у Збройних Силах України». Зокрема, секретар РНБО Олександр Турчинов заявив, що «перед капеланами сьогодні в армії стоять дуже серйозні завдання. Це не тільки духовне, але й патріотичне виховання військових, це психологічна робота з особовим складом. Капелани повинні допомогти військовим подолати стрес і посттравматичний синдром» [6]. Зазначимо, що більш прихильні теперішня українська влада ставиться до капеланів греко-католиків і представників УПЦ (КП), які довели свою лояльність нашій державі й не були помічені в пропаганді «руського миру».

Катехізація молоді здійснюється через церковні недільні школи, які є базою для всієї православної освітньої системи. У 1997 р. рішенням Архієрейського собору РПЦ при всіх єпархіях були створені відділи релігійної освіти і катехізації, а архієреї видали накази про обов'язкове відкриття недільних шкіл при всіх парафіях. Програми недільних шкіл розраховані на один-два роки навчання. У цих школах переважно навчаються діти парафіян (хоча приблизно четверту частину від загальної кількості учнів становлять дорослі). Діти вчать по-шкільному (сидять за партами і слухають повчання наставника), а в дорослих групах навчання будеться переважно за принципом клубу й супроводжується цікавими розмовами на життєво важливі теми. На нашу думку, ефективність недільних шкіл можна підвищити шляхом зміни форми навчання на більш цікаву для дітей. Наприклад, більшості дітей було б цікаво взяти участь у різноманітних екскурсіях-паломництвах по православних святинях тощо.

На сьогодні основні надії на зміну ставлення до православної освіти в дитячому та підлітковому середовищі

пов'язані з упровадженням у світських середніх школах катехизаторського за своїм змістом предмета «Основи християнської етики». Оскільки освітня церковна діяльність не фінансується єпархіальними управліннями, у ній беруть участь переважно окремі священники-ентузіасти, які навчають у школах християнської етики. Зауважимо, що спроби діячів церкви активніше проникати в систему світської освіти наптовкуються на активний спротив значної частини населення, яка не бажає, щоб діти виховувались під впливом тієї чи іншої конфесії. До того ж у вітчизняному законодавстві міститься норма про світський характер освіти: «... державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій) і має світський характер. Доступ до різних видів і рівнів освіти надається громадянам незалежно від їх ставлення до релігії...» [7].

Важливою формою поширення віри є присутність церкви в інформаційному просторі. Проте, згідно з М.О. Митрохіним, нині в РПЦ та УПЦ взагалі немає єдиного органу, який би відповідав за ведення загальноцерковної інформаційної політики. Учений звертає увагу на те, що «регулярно друкується лише «Інформаційний бюлетень ОВЦС», через який підтримується зворотній зв'язок з усіма архієреями. Водночас існують юридично приватні, але залежні від єпископату РПЦ ЗМІ» [8, с. 217]. Основними темами для публікацій у православній пресі є відродження християнських традицій, історія будівництва та/або реконструкції храмів, розповіді про церковні свята, уривки зі священних книг, рубрика «питання до священника», а також критика діяльності сект. Як правило, церковна преса продається в храмах і дуже рідко в кіосках для преси. Коштує вона дешево, відповідно, її видання є збитковим.

Прикладом церковного видання є газета «Початок» (м. Дніпропетровськ). Журналісти цієї газети друкують переважно власні матеріали: обговорюють історію країни та церкви; аналізують політичні й економічні процеси; публікують розмови зі священниками на духовну тематику та інтерв'ю з церковними ієрархами тощо. Православні видання прагнуть розширити масштаби своєї діяльності завдяки насамперед підтримці власних Інтернет-сайтів (зокрема, журналісти газети «Початок» друкують свої матеріали на сайті <http://nachalo.in.ua>).

На регіональному рівні на державних і приватних каналах існує до десятка православних теле- й радіопрограм. Їх зміст переважно зводиться до згадувань про християнських святих і подвижників, про традиції святкування визначних подій, історію храмів регіону, відповідей священників на питання аудиторії та запису рецептів православної кухні тощо. У телесторіні найбільш розповсюдженим православним продуктом є бесіди та інтерв'ю зі священниками. Рейтинги більшості православних програм є низькими, існують вони переважно завдяки адміністративній підтримці з боку місцевої влади, спонсорській допомозі благодійників і/або особистому прагненню власників ЗМІ відроджувати православ'я.

Нині найважливішим джерелом православної інформації став Інтернет. У російсько- та україномовних його сегментах діє більше ніж тисяча православних сайтів, частина яких була основана за ініціативи ієрархів церкви, а інша – за ініціативи простих віруючих. УПЦ підтримує діяльність кількох офіційних православних сайтів, які дають користувачам Інтернету змогу отримувати поточну інформацію як про значні події в житті церкви, так і про її міжконфесійні контакти. Окрім офіційних, діють і неофіційні православні сайти (<http://www.religion.in.ua> та ін.), співробітники яких дозволяють собі оприлюднювати досить критичні матеріали з історії й сучасного стану церкви. Досить популярними в мережі є різні православні культурні проекти: бібліотеки, віртуальні колекції ікон, форуми любителів церковного спі-ву тощо.

Обсяг журнальної статті не дає змоги розглянути всі аспекти православного місіонерства. Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок про недостатню наполегливість інформаційної політики ієрархів УПЦ, що

не сприяє активізації людей, котрі симпатизують православному віровченню. Для деяких релігійних громад (харизматів, свідків Ієгови тощо) активне місіонерство є одним із головних обов'язків усіх віруючих (як служителів культу, так і мирян). Але православні церкви по всьому світу відзначаються достатньо млявою місіонерською політикою. Для них найголовніше – відстояти свою «канонічну територію» від зазіхань з боку релігійних конкурентів. Млявість місіонерства призводить до послаблення позицій православ'я не лише в Україні, а й у всьому світі. Цю ситуацію можна змінити, якщо представники православних церков змінять стратегію й тактику свого звернення до широкого загалу. Залучення штагу ентузіастів з лав православних журналістів і виділення на фінансування їхньої діяльності частини бюджетних церковних коштів допомогли б розширити діючу нині мережу православних журналів, газет, ТВ-програм і сайтів. Проте лише кількісного зростання впливу церкви на ЗМІ недостатньо. Насамперед потрібно слідкувати за тим, щоб інформаційні матеріали православних ЗМІ були б цікавими для різних категорій населення. Прихильники українського православ'я мають значну кількісну перевагу перед іншими церквами, але їм варто пам'ятати, що темпи поширення конкуруючих релігійних громад (наприклад, харизматів) постійно зростають. На жаль, значна частина населення (особливо у великих містах) втратила живу традицію, що пов'язувала їхніх предків з віровченням і культовою практикою православ'я. Щоб наблизити сучасних людей до церкви, православне віровчення необхідно доносити в максимально популярній формі та відмовитися від, по-перше, зайвого моралізаторства; по-друге, від нав'язливої політичної ангажованості (зокрема небезпечної і шкідливої для самої церкви пропаганди «руського миру»). Чітко організована (передусім правильно спланована та скоординована) медійна діяльність допомогла б підготувати громадську думку до введення церковного податку, який давно існує в багатьох країнах (наприклад, у ФРН). Уведення церковного податку як варіанта фінансового забезпечення УПЦ могло б стати кращою альтернативою сьогодишнім церковним економічним реаліям, що, у свою чергу, допомогло б реалізації задекларованих цілей церковної соціальної політики.

Література

1. Богдановський І.В. Філософський аналіз феномену нетрадиційної релігійності: соціальний і психологічний аспекти / І.В. Богдановський ; Національний університет ДПС України. – Ірпінь, 2012. – 373 с.
2. Белгородцев В.Н. Способно ли православие выполнять идеологическую функцию? / В.Н. Белгородцев // Социологические исследования. – 2009. – № 1. – С. 98–102.
3. Місіонерська концепція УПЦ, ухвалена на засіданні Священного синоду УПЦ 16 жовтня 2003 р. (зі змінами та доповненнями, внесеними І Всеукраїнським Православним місіонерським з'їздом 27–29 травня 2003 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archiv.orthodox.org.ua/page-223.html>.
4. Настольная книга православного миссионера: словарь по миссиологии. – М. : Синодальный отдел Русской православной церкви, 2014. – 248 с.
5. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви : материалы Архиерейского Собора РПЦ 2000 г. 12 сентября 2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.patriarchia.ru/db/text/141422.html>.
6. Рада національної безпеки і оборони України ініціювала розробку законопроекту «Про капеланську службу у Збройних силах України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/faith_and_weapon/61927.
7. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 № 987-ХІІ, остання редакція від 03.02.2009 на підставі 875-17, чинний [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.
8. Митрохін Н.А. Русская православная церковь: современное состояние и актуальные проблемы / Н.А. Митрохін. – М. : Новое литературное обозрение, 2006. – 656 с.

Анотація

Далекорей М. І. Місіонерство й катехизація в православній церкві: український контекст. – Стаття.

У статті розглядаються завдання, принципи, форми й методи місіонерства Української Православної Церкви. Приділено увагу соціальній концепції церкви, оскільки співробітництво з державною владою ієрархи Української Православної Церкви використовують для досягнення своїх місіонерських цілей. Розглянуто катехизацію (релігійне просвітництво) як одну з основних форм місіонерства. Проаналізовано форми й методи церковної інформаційної політики. Наголошується на необхідності її активізації.

Ключові слова: церква, місіонерство, катехизація, соціальна діяльність.

Аннотация

Далекорей М. И. Миссионерство и катехизация в православной церкви: украинский контекст. – Статья.

В статье рассматриваются задачи, принципы, формы и методы миссионерства Украинской Православной Церкви. Уделено внимание социальной концепции церкви, поскольку сотрудничество с государственной властью иерархи Укра-

инской Православной Церкви используют для достижения своих миссионерских целей. Рассмотрена катехизация (религиозное просвещение) как одна из основных форм миссионерства. Проанализированы формы и методы церковной информационной политики. Подчеркивается необходимость ее активизации.

Ключевые слова: церковь, миссионерство, катехизация, социальная деятельность.

Summary

Dalekorey M. I. Missions and catechesis in the Orthodox Church: Ukrainian context. – Article.

The aim of the article is to review the objectives, principles, forms and methods of missionary work of the Ukrainian Orthodox Church (UOC). Attention is paid to the social concept of the church as the cooperation with the government of the UOC hierarchs use to achieve their mission objectives. First of all, it concerns the areas of education and charity. Considered catechesis (religious education) as one of the main forms of missionary work. Analyzed the forms and methods of church information policy. It emphasizes the need to activate the information policy of the church.

Key words: Church, missionary work, catechesis, social work.